

Het Comité van Waakzaamheid:

een Bossche Veiligheids Dienst,
1798-1801'

Aart Vos

Roerige jaren ²

In de tweede helft van de achttiende eeuw vonden ingrijpende veranderingen plaats die de politieke en sociale structuren blijvend zouden wijzigen. De Verlichting met haar optimistische kijk op de samenleving wees de weg naar vrijheid, gelijkheid en broederschap. Redelijke godsdienst en opvoeding in deugdzaamheid leidden naar geluk. In Nederland waren het de patriotten of 'Keezen' zoals ze spottend genoemd werden, die de ideeën van menselijkheid en menselijke waardigheid, van verdraagzaamheid en vrijheid, van burgerzin en volksinvoer uitdroegen. Deze vaderlanders zagen in Oranje en zijn aanhangers een kliek van behoud. Zij wilden de Republiek van binnen gelukkig en van buiten weer geducht maken. Het oude regime, inclusief de Staatse tegenhanger van Oranje, had de Republiek en haar belangen verkwaamd en verwaarloosd, zo meenden zij.

Van de denkbelden der patriotten kon men kennis nemen door hun talrijke pamfletten en krantjes te lezen die in sociëteiten en leesgezelschappen circuleerden. Zo werd in 1786 in 's-Hertogenbosch de 'Vaderlandse Sociëteit' opgericht waar een grote aantrekkingskracht van uitging. Veel patriotten uit Brabant en daarbuiten bezochten de club die snel radicaliseerde.

In de gewesten die vanuit Den Haag bestuurd werden was de ontevredenheid reeds lang groeiende. Vooral in Brabant voelde men de last van het Haagse juk.

Bovendien bespeurden katholieken, die toch de meerderheid vormden, van gelijkwaardigheid weinig.

Dramatisch hoogtepunt vormde het jaar 1787, toen de patriotten in verschillende steden in ons land de macht trachtten te grijpen. In verscheidene plaatsen kwam het tot ernstige onlusten en uitbarstingen van geweld. In Den Bosch sloeg het garnizoen aan het muiten; soldaten ondernamen een plundertocht, waarbij inwoners zich niet onbetuigd lieten.³

De Patriottenbeweging moest in dat jaar door de Orangistische reactie bakzeil halen. Met behulp van de Pruisische koning Frederik Willem II, schoonvader van de Prins van Oranje, werden de patriotten verslagen. Velen vluchtten naar Frankrijk en radicaliseerden gedurende hun ballingschap.

De verhoudingen tussen Den Haag en Parijs werden daarna steeds slechter. De Fransen stonden in 1792 reeds aan de zuidgrens na de Oostenrijkse Nederlanden onder de voet te hebben gelopen. Brabant werd een toevluchtsoord voor met name katholieke geestelijken en Franse emigrés die het in België zwaar te verduren kregen. In 1793 werd ons land de oorlog verklaard. Aanvankelijk bleek de Republiek met behulp van haar bondgenoten in staat de Fransen te weerstaan, maar in 1794 trokken de Franse legers op naar het Noorden. In het najaar werd Den Bosch belegerd en na hevige beschietingen ingenomen.⁴

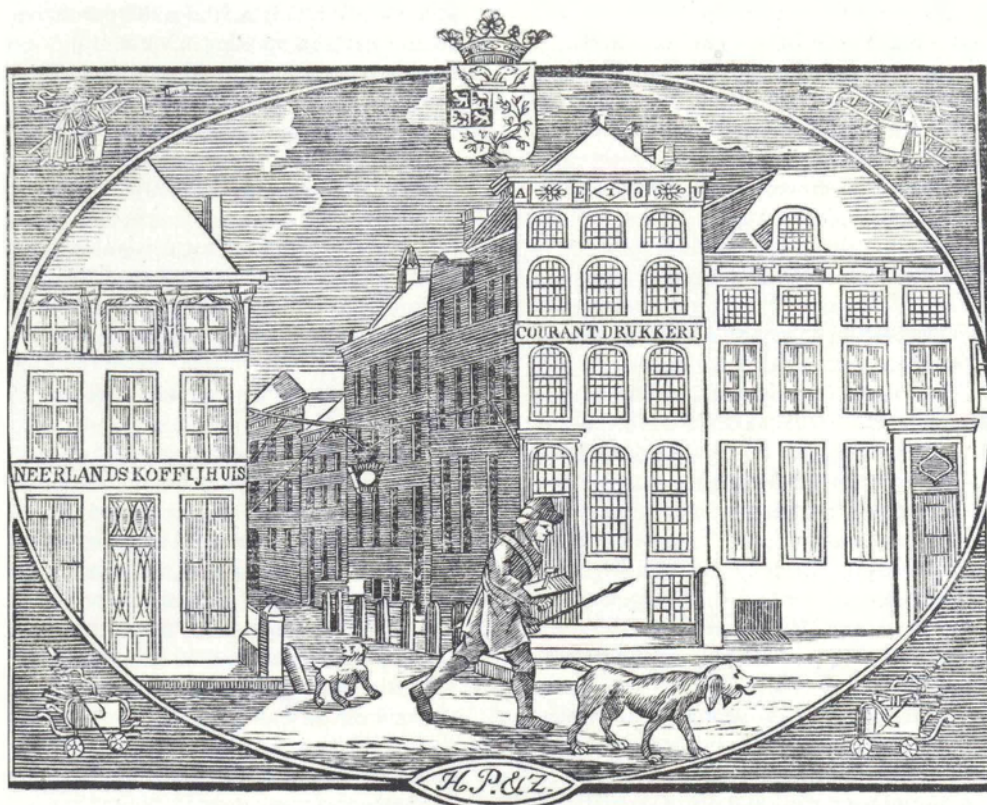

Spionnen gingen de gangen na van de bezoekers van sociëteit De Zwarte Arend op de Markt, waar thans Albert Heijn in gevestigd is (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Historisch-Topografische Atlas, stamboeknr. 22.187).

Pichegru trok verder, de bevroren Maas en Waal over, waarna de Republiek spoedig viel. De nieuwe Bataafse Republiek sloot een verbond met de Fransen, die veel belangstelling koesterden voor de schatkist. Dit lokte wel protesten uit, doch de nieuwe democraten beseften dat ze volkomen afhankelijk van Frankrijk waren. Spoedig werden hervormingen ingevoerd die het vermolmde staatsbestel moesten vervangen. De Nationale Vergadering, die in maart 1796 voor het eerst bijeenkwam, koos een commissie die een Grondwet moest opstellen. Binnen de Commissie was men, evenals in de Nationale Vergadering, echter verdeeld over de nieuwe inrichting van de staat. Federalisten streefden naar een verbeterde oude staatsvorm waarbij aan de

Provincies veel onafhankelijkheid werd gelaten, Unitarissen daarentegen wensten een naar Frans voorbeeld gecentraliseerde regeringsvorm. Bovendien trof men binnen de twee groepen gematigden en radicalen aan. Op lager niveau waren bestuurders vervangen door onverdachte sympathisanten van de Fransen. Evenals elders werden in Den Bosch zuiveringen doorgevoerd, waarbij een opgericht Comité van Waakzaamheid adviseerde. Opmerkelijk was dat nu eindelijk

Het Neerlands of Hollandsche Koffijhuis op de hoek Markt/ Kolperstraat, bekend als ontmoetingsplaats van aristocraten, moest in 1798 korte tijd de deuren dichthouden (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Historisch-Topografische Atlas, stamboeknr. 28.469).

katholieken werden benoemd in het stadsbestuur. De heropgerichte Vaderlandsche Sociëteit was de radicale kracht achter veel veranderingen. De felle patriotten van deze Sociëteit waren een bedreiging voor het enigszins gematigde Stadsbestuur. Anderzijds vreesde de Bossche municipaliteit ook de plannen voor een nieuwe grondwet, die ongetwijfeld een sterke teruggang van de macht, zelfstandigheid en vrijheid van de stad zou betekenen.

Toch gingen de voorstellen van de Nationale Vergadering sommigen niet ver genoeg. Radicale Unitarissen zoals de Brabander Pieter Vreede noemde het grondwetsvoorstel een gedrocht en verderfelijk voor het Vaderland. Uiteindelijk grepen de radicalen op 22 januari 1798 de macht waarbij de gematigden werden verdreven. In Den Bosch juichten de patriotten van de Vaderlandsche Sociëteit. Zij wensten in de stad ook een ander bestuur en drongen bij de nieuwe Nationale Vergadering aan op zuiveringen. De Bossche municipaliteit die in 1795 door het volk was gekozen, werd door de felle democraten afgezet. Op 22 februari 1798 nam een vernieuwd stadsbestuur plaats op het pluche. Van de eenentwintig leden waren zestien lid van de Vaderlandsche Sociëteit onder de zinspreuk 'Eindelyk uit d'Onderdrukking'.

Om de zegeningen van de revolutie zoveel mogelijk doorgang te laten vinden kwamen er -evenals in 1795- Comités van Waakzaamheid, die er op moesten toezien dat ondermijnende activiteiten van Oranjegezinden, gevluchte priesters uit België en halsstarrige Pruisgezinden in de kiem werden gesmoord.

Ook in 's-Hertogenbosch, dat toen om de herinnering aan 'feodale' tijden tegen te gaan principieel Den Bosch werd genoemd, werd een Comité van Waakzaamheid geïnstalleerd.

De meeste plannen en werkzaamheden van het Comité werden trouw opgeschreven in een afzonderlijk register dat bewaard is gebleven en dat aanvangt op 24 februari

1798 en eindigt op 21 maart 1801.⁵ Aan de hand van deze bron zal ik de activiteiten van deze Bossche Veiligheids Dienst belichten.

Vurige Vaderlanders

Op 24 februari in het Vierde Jaar van de Bataafse Vrijheid werden door de vernieuwde municipaliteit -het gemeentebestuur - vier kloeke burgers benoemd die het Comité vormden.

De vier -fanatieke patriotten- F. Kilian, J. Ammerlaan, W.J. de Garde, F.A. Beckers, hadden reeds voor 1798 politieke activiteiten ontplooid in de sociëteit 'Eindelyk uit d'Onderdrukking'. Zij behoorden tot de groep 'hard-liners' die een omwenteling voorstond zoals deze in Frankrijk had plaatsgegrepen en waarbij revolutionairen die niet zuiver op de graad waren radicaal werden verwijderd. Daarbij werd niet zelden gebruik gemaakt van de guillotine! Bij secretaris J. Ammerlaan zal er zeker sprake zijn geweest van enige wraakzucht. Behoorde hij zelf niet tot de patriotten die in 1787 op smadelijke wijze de Republiek moesten verlaten en in ballingschap betere tijden afwachtten?⁶

Het kwartet dat het Comité van Waakzaamheid vormde bleef echter nog geen half jaar in functie. In juni 1798 vond opnieuw een coup plaats. Inmiddels 'weggezuiverde' patriotten grepen de macht in Den Haag en dat betekende dat het ultra-patriottische viertal, evenals de municipaliteit, van het toneel verdween en vervangen werd door meer gematigden.

De zes nieuwe leden van het Comité, J. Nissen, J.J. van Osch, A.F. Mulders, J. Kurst, F. van Meeuwen en J.H. van der Does (enige gereformeerde tussen de katholieken), waren, evenals hun voorgangers, lid van de Vaderlandsche Sociëteit. Zij beleden de revolutionaire beginselen met een grote afschuw van de Oranjegezinden. De laatsten werden gevreesd om hun 'woelzucht' en waren - zoals we zullen zien- het belangrijkste doel van de activiteiten van het Comité.

Overigens werd bij de wisseling van de wacht in juni 1798 de naam van het Comité van Waakzaamheid officieel gewijzigd in 'Commissarissen tot de Binnenlandsche Correspondentie'. De voorkeur bleef echter voor de oude naam bestaan, wat overigens enige wrevel opriep bij de hoogste chef in Den Haag, de Agent van Inwendige Politie La Pierre.⁷

Tussen de Agent van de Inwendige Politie in Den Haag en het Comité in Den Bosch bevond zich het Comité van Waakzaamheid van het Intermediair Administratief Bestuur van Brabant, later -na juni 1798- de Commissie van Binnenlandsche Correspondentie van het Voormalig Gewest c.q. van het Departement van de Dommel.

In het laatste orgaan opereerde de zeer actieve en felle Adriaan Doom. Doom zat het Bossche Comité regelmatig op de huid. Vooral na 1799, toen het gezelschap wat leek ingedommeld, zette Doom zich er voor in weerspannige buitenlandse, uit Frankrijk en België gevluchte priesters te bestrijden. De geestelijkheid doofde, naar Dooms inzichten, de 'geest van het patriottisme'.⁸ In het vervolg zullen we deze Adriaan Doom, vooral als het gaat om zaken die de religie betroffen, tegenkomen. Doom ontving in juni 1799 zelfs een aanstelling als tweede secretaris van het Bossche Comité op een tractement van vier gulden per week.⁹

Gevaarlijke clubs

Geholpen door de Fransen pleegden Pieter Vreede en zijn mede-patriotten op 22 januari 1798 een staatsgreep. De nieuwe leiders van de Bataafse Republiek wensten op alle niveaus grootscheepse zuiveringen. Lieden die er van verdacht werden enigszins gematigd te zijn werden van hun zetels ontheven. Het nieuw geïnstalleerde Comité van Waakzaamheid in Den Bosch ontving als eerste opdracht 'alle de Orange-sociëteiten, zoo ook alle gemeenebest-gezinde sociëteiten en voorts alle andere sociëteiten, doelen, kamers, hoven of bijeenkomsten' te sluiten,

'daaronder egter niet te verstaan de waare Vaderlandsche Sociëteit'.¹⁰ Dat laatste behoorde tot de onmogelijkheden omdat de opdrachtgevers, de municipaliteitsleden, zelf tot deze sociëteit behoorden. Het fenomeen sociëteit bloeide in de achttiende eeuw volop. De gezeten burger bezocht een koffiehuis, niet alleen om een praatje te maken, een pijp te roken of wat te drinken, maar ook om de krant te lezen of een werkje uit het filosofisch-zedenkundig genre te raadplegen en te bespreken. In de sociëteit werd kennis gemaakt met verlichte ideeën over de stand der wetenschap, de inrichting van het persoonlijk en niet in het minst het maatschappelijk en staatkundig leven. De Hollandsche Spectator, het populaire tijdschrift van de in Den Bosch actieve Justus van Effen, de Katechismus der Natuur van dominee Martinet of het literaire tijdschrift Vaderlandsche Letteroefeningen vonden hun weg naar de lezer mede via de sociëteit. De verlichte ideeën over de maakbaarheid van de samenleving werden bon-ton en bereidden de weg naar een verandering van het bestel. Maar al te goed wisten de nieuwe machthebbers dat clubs, koffiehuisen en sociëteiten broeinesten konden zijn van gevaarlijke denkbeelden. Daarom trachtten de 'democraten' -want zo werden de nieuwe machthebbers wel genoemd- bijeenkomsten te verbieden. Een algeheel verbod op bijeenkomsten hield echter wel het gevaar in dat de gewraakte clubs -en dat waren er in Den Bosch zeven in getal- ondergronds zouden gaan, waardoor ze veel gevaarlijker konden worden. Onder de verdachte clubs bevond zich het katholieke 'Gezelschap door Eendracht en oprechte Vriendschap zaam verbonden', waaruit later 'De Harmonie' voortkwam, de zeer verdachte 'Orangesociëteit' die vergaderde bij de herbergiersfamilie Hirschig in het Stadskoffiehuis op de Markt en de 'Nieuwe Sociëteit' in het Hollandsche Koffiehuis. De laatste 'aristocratische' sociëteit kreeg na de staatsgreep van juni 1798 weer toestemming om open te gaan.¹¹

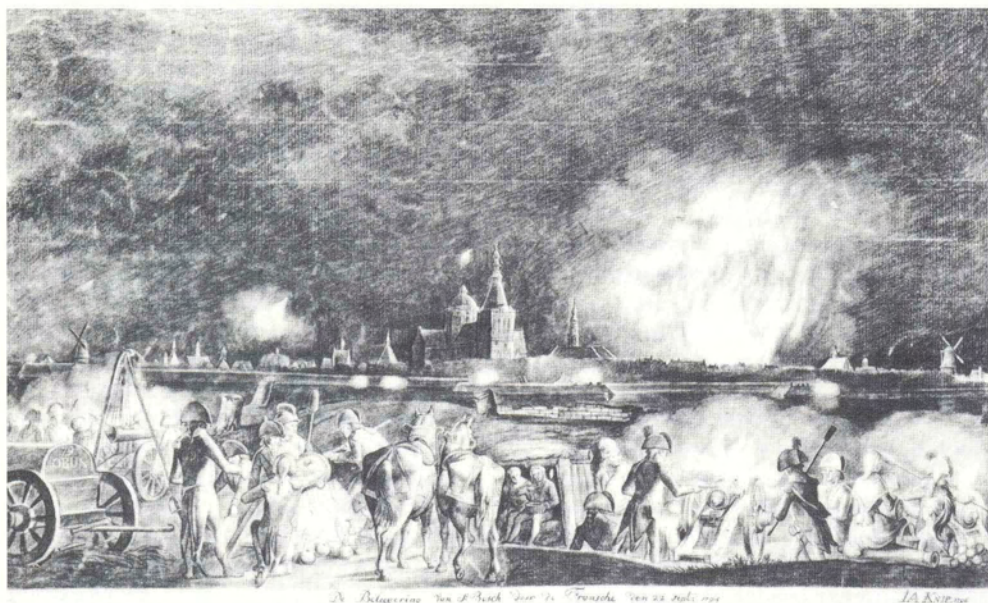
Een maand na de sluiting van de sociëteiten bleek een verdachte 'Hof' aan de Vugherdijk, waar de burger Rarix de scepter zwaaide, weer open te zijn. Met een ernstige reprimande kwam hij er genadig af. De Zwarte Arend trachtte eveneens haar deuren open te stellen, doch het verzoek werd afgewezen¹², al schijnt er in augustus 1799 toch enige activiteit geweest te zijn. De Departementale Commissie van Binnelandse Correspondentie schakelde spionnen van het Bossche Comité in om inlichtingen over de leden van deze club in te winnen¹³.

'Suspecte personen'

's-Hertogenbosch was in de late achttiende eeuw een broeinest van oranjegezinden en patriotten. Het giste voortdurend omdat katholiek en gereformeerd zich niet langer door Den Haag wilden laten voorschrijven hoe er gehandeld diende te worden. Omdat politieke beginselen -uitgezonderd die van de machthebbers- na februari 1798

niet meer in het openbaar beleden mochten worden, maar ondergronds gingen, diende de stad van 'suspecte personen' bevrijd te worden. In welhaast iedere vergadering van het Comité werd er gewezen op het gevaar van burgers die contacten onderhielden met gevluchte Nederlanders die in Duitsland (bijvoorbeeld Emmerik) verbleven¹⁴, een gevaarlijke agent die een 'commissaris van het Engelsch Gouvernemen' scheen te zijn en tussen Hamburg en Holland reisde¹⁵ of lieden, waaronder Bosschenaren die in het 'Osnabrücks Rassemblement' dienst hadden genomen.¹⁶ De plaats Osnabrück bezorgde menig patriot blijkbaar nog kippevel, omdat zich daar in 1795 onder leiding van Oranjeprins Frederik een legercorps had opgehouden dat een bedreiging voor de revolutie vormde.¹⁷

De beschietingen van de stad tijdens de Franse belegering in 1794 waren zo hevig dat men vanaf de Domtoren in Utrecht 'den vuurstraal der bommen' kon zien volgens ooggetuige Nagtglas (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Historisch-Topografische Atlas, stamboeknr. 602).

De Belegering van 's-Hertogenbosch door de Fransen, den 22. Sept. 1794

LA KUIJER

Bijzondere aandacht werd geschonken aan katholieke geestelijken die afkomstig waren uit België en Frankrijk, waar zij werden vervolgd en hun toevlucht zochten in de Republiek! Zij kwamen van een koude kermis thuis toen zij door de Noord-Brabantse machthebbers opgejaagd werden. Op 7 november 1798 kwam de order de abt van Tongerlo en andere geestelijken aan te houden. Logementen werden onderzocht, net als in januari 1799 toen het Comité van Waakzaamheid het bevel kreeg 'Priesters, in het bijzonder zij die de onlusten in het voormalige België hebben aangestookt' te arresteren.¹⁸

Fanatiek genius was de reeds genoemde Adrianus Doom. Hij hield de katholieke geestelijkheid nauwlettend in het oog of zij de revolutionaire beginselen niet verkwanseelde. Doom trof echter weinig gezagsondermijnende activiteiten onder aan. De agent kantte zich fel tegen, zoals hij dit noemde, 'godsdienstig fanatisme' en 'priesterlijk despotisme'. Het openlijk tonen van kruisbeeld en rozenkrans, zoals dit plaats had in Den Bosch op 6 oktober 1800 bij de terechtstelling van een deserteur uit het Bataafse Leger, wekte zijn woede. Wat hem tegenviel was de houding van de Bossche municipaliteit die weigerde deze 'excessen' tegen te gaan.¹⁹

Doom en zijn chef, de Agent van Inwendige Politie van de Bataafse Republiek, kregen het ook aan de stok met de Bossche hoogschout Anthony van Hanswijk. Pogingen om hem te wippen mislukten.

'Verdomde Keesen' en 'Oranje-Kraaijers'

Van Hanswijk speelde een cruciale rol in een van de twee politiek getinte criminele processen die gedurende de jaren 1798-1801 gevoerd werden.

Zoals een rode lap agressie oproept bij een stier, was de Oranjekleur voor de ware patriot de reden om een woedeaanval te krijgen.

Op 26 mei 1798 werd Jacobus Neurenburg

gearresteerd.²⁰ Hij was al een oude bekende, want in 1795 had hij zich reeds verstout zijn broekspijpen te versieren met zilveren gespen waarop het portret van Prins Willem V was aangebracht. Nu bracht verklikker Gerrit Van Luinen het Comité van Waakzaamheid een briefje dat Neurenburg in de collectezak van de gereformeerde diakonie had geworpen. En op dat briefje stond: 'Nu sieje verdomde Keesen hoe het gaat met onse kerk buijte voordesen'. Een directe aanval op de patriotten (zij werden door orangisten als keeshonden geportretteerd en uitgescholden) en op de gereformeerde kerk die volgens Neurenburg ernstig in verval was geraakt door haar Bataafse houding.

Op 21 juni 1798, na een kleine maand op de gevangenpoort, werd de 'Oranje-kraaijer' op vrije voeten gesteld. Gebrek aan bewijs, of wilde de aanklager, en dat was hoogschout Van Hanswijk, niet meewerken?²¹

Dat laatste was zeker het geval in de zaak tegen Gijsbertus van Hovik of Gijs van Orte zoals hij ook wel genoemd werd.

Deze voerman van de Utrechtse postwagen arriveerde tot grote schrik en verontwaardiging op 25 mei 1799 in Den Bosch met een kar waarvan de paarde-hoofdstellen oranje waren geverfd. Gijs werd direct op de gevangenpoort vastgezet en in een brief aan de hoogschout wees het Comité van Waakzaamheid er op dat het 'dragen van dusdanige oproerleusen aan dringt tegen de thans gevestigde orde van zaken en tegen de wetten'.

Hoogschout Van Hanswijk correspondeerde nog wel met de openbare aanklager te Utrecht maar zag niet zoveel kwaads in de zaak. De Utrechtse officier nam een verhoor af van de baas van Gijs van Hovik, doch die verklaarde dat de hoofdstellen zojuist door 'verwersbaas Scherf buijte de Witte Vrouwe' rood waren geverfd en daartoe was 'meni en vermilioen' gebruikt.

Kortom, de meningen waren verdeeld.

Van Hanswijk vond het eigenlijk maar onzin. Rood is en was rood. Maar het Comité nam de zaak hoog op: 'De hoofdstellen zijn met

Frans Michael Joseph Kilian (1764-1822) behoorde tot de meest fanatieke radicalen die Den Bosch op Franse wijze wilden schonen van oranjegezinden. Kilian was ontvanger der stad, lid van de municipaliteit, lid van het departementaal bestuur en plaatsvervangend lid van de Nationale Vergadering (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Historisch-Topografische Atlas, stamboeknr. 5871).

een soort van menieeverf behandeld, die ons van dezelve is voorgekomen, waar mede in het Schand Jaar 1787 de Orange Cocardens zijnde geveerd geworden'. De kleur is oranje of 'zweemt naar oranje'. Het Comité wees de hoogschout op artikel 31 en 32 van de staatkundige grondregels waar gesproken werd van de 'bevoegde rechter' die handelend moest optreden. Van Hanswijk hield zich echter vast aan het aloude Bossche gewoonterecht en wees op zijn positie als aanklager en die van de schepenbank als rechtsprekend college. Bovendien meende hij dat de nieuwe grondwet nog niet in werking was gesteld.

Het Comité van Waakzaamheid zat met de handen in het haar en schakelde de Agent van de Inwendige Politie van het Departement van de Dommel in. T'is Oranje, t'blijft

Oranje, schreven ze hem. De postwagen had 'veel opsien gebaard in Bommel, Den Bosch en alle andere tussenliggende plaatsen' en van Hanswijk vindt geen reden een vervolging in te stellen!

Zo bleef de zaak de geesten beroeren. De Agent der Inwendige Politie La Pierre was het met het Bossche Comité eens, prees hen zelfs voor hun waakzaamheid ten aanzien van 'oproer couleuren' en op 10 juni gaf hij de schout opdracht een criminele procedure te starten tegen de voerman van de Utrechtse postwaggen.²²

In het vonnis dat uiteindelijk op 11 juli 1799 werd gewezen, werd Van Hovik verweten dat zijn daad 'meer aan eene alzints laakbaare onvoorzigtigheid, dan wel aan eene opzettelijke verachting der wetten en placcaaten is toe te schrijven'. Zijn voorarrest dat van 26 mei tot 11 juli duurde, werd hem als straf gegeven.²³

De hoogschout Van Hanswijk bleef voorlopig een probleem voor de Inwendige Politie van het departement van de Dommel.²⁴ De angst voor alles wat op Oranje leek, wat mogelijke contacten onderhield met de Pruisen of de Engelsen, zorgde ervoor dat spionnen aan het werk bleven. De post van verdachte individuen werd bij huiszoeking of op het postkantoor geopend en gelezen. De vijftig brieven van de verdachte bourgeoisie Wilkens bevatten slechts 'amourettes' en herinneringen²⁵, doch de onderschepte brief aan mevrouw Van Teijlingen, geboren De Meij, werd gevaarlijk bevonden en doorgespeeld aan de president van de Commissie van Binnenlandse Correspondentie van het Departement.²⁶

Het geld is op, de fut er uit.

Het jaar 1800 kwam het Comité van Waakzaamheid slechts met moeite door. Misschien was de wil nog wel aanwezig, maar de geldzak raakte leeg. En wie moest de informanten en spionnen betalen? De Commissaris van de Binnenlandse Correspondentie spoorde het Comité meerdere malen

tot activiteit aan en was niet zuinig met zijn kritiek op de lakse houding. Het Bossche Comité klaagde dan 'medeburgers, gijlieden kunt ligtelijk beseffen, in hoeverre onze bevelen als nu worden nagekomen, daar wij de ziel manqueeren welke de raderen eener goede correspondentie moeten aan de gang houden, te weten: geld'.²⁷

Op 21 maart 1801 werd de laatste vergadering volgens het register gehouden. Er werd gezocht naar Jan Lieveking de Rover, 'een zeer bekend voorstander der Oranjepartij', die tijdens de Engels-Russische invasie van 1799 in de kop van Noord-Holland, met een legertje de Schans bij Westervoort had aangevallen. Hoe de zaak rond De Rover is afgelopen weten we niet. Het jaar 1801 betekende het einde van het Comité van Waakzaamheid, maar ook van het Staatsbewind. Het revolutionaire vuur was uitgedoofd, het land zuchtte onder de slechte economische toestand, de toenemende bemoeizucht van Frankrijk en de partijstrijd tussen unitarissen en federalisten, democraten en aristocraten.

De BVD: lastig, maar ongevaarlijk.

Er is gesuggereerd dat de Comités van Waakzaamheid een ware angstpsychose teweegbrachten en een schrikbewind uitoefenden dat veel weg had van dat der Jacobijnen onder Robespierre.²⁸

Ongetwijfeld moet het onaangenaam zijn geweest, die snuffelaars in post, papier en koffiehuis.

We hebben echter gezien dat de weinige zaken die werkelijk afgehandeld werden door de Bossche schepenbank ons niet al te zwaar voorkwamen. Eén verdachte werd vrijgesproken de ander zat anderhalve maand in voorarrest.

Goed dat er archieven bewaard zijn gebleven waardoor we in de keuken van de achttiende-eeuwse geheime agenten konden kijken. Kan dat later ook van de huidige BVD worden gezegd?

1. Naar de activiteiten van o.m. het CvW in de periode januari -juni 1798 is onderzoek gedaan door een werkgroep van de Katholieke Universiteit Nijmegen, bestaande uit P.Kroes, M. Schillings en D. Stoffelen. Een verslag van hun werkzaamheden, Zuiveringen in de Bataafse republiek, januari-juni 1798, en hun achtergronden in het bijzonder te 's-Hertogenbosch (Nijmegen, 1984) bevindt zich in de bibliotheek van het Stadsarchief. Van dit verslag heb ik dankbaar gebruik gemaakt.
2. Ch.de Mooij, Eindelijk uit d'Onderdrukking. Patriottenbeweging en Bataafs-Franse tijd in Noord-Brabant 1784-1814 (Zwolle, 1989); C.A.de Leeuw, De patriottenbeweging in 's-Hertogenbosch 1784-1798 (Rosmalen, onuitgegeven doctoraalscriptie, aanwezig in de bibliotheek van het Stadsarchief); G.D. Homan, Nederland in de Napoleontische Tijd, 1795-1815 (Haarlem, 1978) en S. Schama, Patriotten en Bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden, 1780-1813 (Amsterdam, 1989).
3. C.J.M. Free, 'Het anti-patriottenoproer van 1787 in 's-Hertogenbosch', in: Gerard Rooijackers, red., Voor 'Brabants Vryhejd'. Patriotten in Staats-Brabant ('s-Hertogenbosch, 1987)85-105.
4. Een 'ooggetuige' uit Utrecht meldde: 'Toen 's-Hertogenbosch in den nazomer van 1794 belegerd werd, kon men in Utrecht duidelijk het daveren van geschut hooren, Op een avond huiswaarts keerende, zag ik den Dommertoren openstaan en vele menschen naar boven klimmen. Ik volgde hun voorbeeld, en ontwaarde van den tweeden omloop duidelijk den vuurstraal der bommen, waarop na een paar minuten de doffe dreun volgde. In: Utrecht tussen Pruis en Fransoos 1780-1800. Uit de papieren van tijdgenoot C.J.Nagtglas, aangevuld door F.Nagtglas, opnieuw uitgegeven met aantekeningen door Dr.A. van Hulzen (Utrecht, 1975).
5. Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Oud-Archief inv. nr. A.611, Resolutiën Comité van Waakzaamheid (voor taan A. 611).
6. A.R.M. Mommers, Brabant van Generaliteitsland tot Gewest, II (Nijmegen, 1953)320.
7. A. 611, 1799, okt.22
8. G.Homan, 'Adriaan Doom, vertegenwoordiger van de agent bij het Departement van Inwendige Politie in het departement van de Dommel, 1799-1801', in: Brabants Heem (1975)79.

9. A. 611, 1799, juni 18
10. Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Oud-Archief inv. nr. A. 325, Brieven en Rapporten, 1798, feb. 20.
11. A.F.O. van Sasse van Ysselt, De voorname huizen van 's-Hertogenbosch, alsmede hunne eigenaars of bewoners in vroegere eeuwen, III ('s-Hertogenbosch, 1910)427 en Jeroen van Oss, Eene Vereeniging van Vrienden. Gedenkboek van de Bossche sociëteiten Amicitia en De Zwarte Arend, 1789-1989 ('s-Hertogenbosch, 1989)18.
12. A. 611, 1799, jan. 8 en feb. 12
13. A. 611, 1799, aug. 3.
14. A. 611, o.m. 1798, mrt. 15 en 26, juni 13; 1799, aug. 3 en okt. 15.
15. A. 611, 1799, juni 11 en aug. 13.
16. Bijv. A. 611, 1798, juni 13: visitatie van 'suspecte logementen' omdat zich daar twee personen uit Osnabrück zouden ophouden; 1800, feb. 2 en 11: Jongbloed, een schoenmaker van de Papenhulst, wordt verdacht van steun aan het Osnabrückse Rassemblement en dienstneming in het Keizerlijke Leger.
17. C.Postma, Prins Frederik der Nederlanden. Een vorstelijk burger in de 19de eeuw ('s-Gravezande, 1961)21-23.
18. Zie bijv. A. 611, 1799, sep. 3.
19. Homan, Brabants Heem, 78-84.
20. A. 611, 1798, mei 26.
21. Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Archief Schepenbank 's-Hertogenbosch, RA. 44a (Vonnisboek) en RA. 111-01 (Criminele Processtukken).
22. A. 611, 1799, mei 25, 26, 29, 31, juni 2, 6, 10, 18 en 25.
23. Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Archief Schepenbank, RA. 44a (Vonnisboek) en RA. 087-06 (Criminele Processtukken).
24. Doom beschuldigde Van Hanswijk regelmatig van Oranjegezindheid. Zie Homan, Brabants Heem, 82.
25. A. 611, 1799 okt. 15.
26. A.611, 1799 aug. 3.
27. A.611, 1800 feb. 11.
28. Kroes, 17 (zie noot 1).

Pallem, pallem, pasen...

Rob van de Laar

De winterse kou loopt ten einde, de krukussen staan weer in bloei, de eerste groene blaadjes kondigen zich aan. In de hele cyclus van de oude winterse riten was het nu zaak om vruchtbaarheid voor het land en bescherming van de vruchten tegen weersinvloeden af te smeken. Dat deed men o.a. door middel van het planten van de groene meiboom, teken van de ontluikende natuur.

In dezelfde tijd herdacht en vierde de katholieke kerk de zegetocht die Jezus maakte bij zijn binnenkomst in Jeruzalem, begeleid door met palmen zwaaiende inwoners. Het kon niet anders of ook dit gebruik en

deze festiviteit vloeiden, zoals vele andere samen, en werden als één feest opgenomen in de christelijke kalender.

Zo ontstond de traditie van de palmpasen. In feite dus een kleine meiboom maar ook dienend als palm, enerzijds als symbool voor de vruchtbaarheid en anderzijds als symbool voor de triomftocht van de Verlosser.

Het gebruik is zeer oud en met name in 's-Hertogenbosch nog volop bekend, al is de oorspronkelijke betekenis, zoals bij zoveel volksgebruiken, niet direct meer relevant voor het voortbestaan.

De palmpasen zelf bestaat uit wilgetakken die rondom een staander worden gebogen,